

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕПЕРТУАРУ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

APPLIED ASPECTS OF STUDYING THE REPERTOIRE OF POLITICAL PARTICIPATION IN THE REGIONAL DIMENSION

Симисенко І.В.,

*аспірант кафедри політології філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

У статті досліджується проблема політичної участі, з акцентом на виборі її репертуару та взаємозв'язку національного, регіонального й муніципального рівнів політики. Основна увага приділяється аналізу двох підходів до впливу масштабу політичного процесу на участь. Перший підхід підкреслює доступність і спрощеність малих політичних процесів, що дозволяє громадянам із меншими ресурсами ефективніше брати участь. Другий підхід зосереджений на агломераційних, конкурентних і мобілізаційних ефектах великих політичних процесів, де політична боротьба й інформаційна насиченість сприяють вищій активності громадян.

Одним із центральних концептів дослідження є політична ефективність, розділена на внутрішню (переконавання у власній здатності брати участь) та зовнішню (віра у реагування влади на запити громадян). Визначено, що ці форми ефективності взаємопов'язані з контекстом масштабу політичного процесу. Продемонстровано, що на місцевому рівні громадяни часто відчують більшу доступність до політичних інституцій, причиною чого є низькі інформаційні й транзакційні витрати. У той час на регіональному й національному рівнях зростає політична конкуренція та мобілізація, що підсилює зовнішню політичну ефективність.

Стаття розглядає фактори, які впливають на вибір репертуару участі. Вона також демонструє, що на малих рівнях політичні питання є менш абстрактними й доступнішими для громадян, тоді як на великих рівнях їхня складність і значущість сприяють залученню більш освічених і ресурсозабезпечених верств населення. Дослідження підкреслює важливість мобілізаційних кампаній та інформаційного супроводу для стимулювання політичної участі. Розкрита теза, що зростання масштабів політичного процесу може посилювати довіру громадян до ефективності участі.

Таким чином, стаття пропонує бачення розподілу політичної участі на різних рівнях політики, аналізуючи її мотиваційні й структурні особливості, а також розкриває суперечності між підходами до вивчення ефективності й досяжності політичних процесів.

Ключові слова: політична участь, політична ефективність, громадянське суспільство, регіональна політика, електоральні процеси.

The article explores the issue of political participation, focusing on the choice of its repertoire and the interrelation between national, regional, and municipal levels of governance. The primary attention is given to analyzing two approaches regarding the impact of the scale of political processes on participation. The first approach emphasizes the accessibility and simplicity of small-scale political processes, enabling citizens with fewer resources to participate more effectively. The second approach focuses on the agglomerative, competitive, and mobilizational effects of large-scale political processes, where political contention and informational richness promote higher levels of citizen activity.

One of the central concepts of the study is political efficacy, divided into internal (belief in one's competence to participate effectively) and external (belief in the responsiveness of authorities and institutions to citizens' demands) efficacy. It is established that these forms of efficacy are contextually dependent on the scale of political processes. It is demonstrated that, at the local level, citizens often perceive greater accessibility to political institutions due to lower informational and transactional costs. Meanwhile, at the regional and national levels, political competition and mobilization intensify, enhancing external political efficacy.

The article examines factors influencing the choice of participation repertoire. It also demonstrates that at smaller levels, political issues tend to be less abstract and more accessible to citizens, while at larger levels, their complexity and significance attract more educated and resource-endowed population segments. The study underscores the importance of mobilization campaigns and informational support in stimulating political participation. It articulates the argument that the expansion of political processes' scale can strengthen citizens' trust in the efficacy of their participation.

Thus, the article offers a perspective on the distribution of political participation across different levels of governance, analyzing its motivational and structural peculiarities while revealing contradictions between approaches to studying the efficacy and accessibility of political processes.

Key words: political participation, political efficacy, civil society, regional policy, electoral processes.

Постановка проблеми. Питання, чому люди беруть участь у політичному житті, є одним із ключових у політичній науці та й комплексі наук про людину загалом. Протягом минулого століття фокус уваги декількох генерацій політологів, соці-

ологів, психологів був зосереджений на розробці, з одного боку послідовної та стрункої, а з іншого – багатоаспектної та гнучкої, пояснювальної моделі політичної участі. На сучасному етапі пізнання ми маємо доволі розгалужену систему теорій, які кон-

центруються на індивідуальних чинниках політичної участі, серед них слід зазначити головні: моделі раціонального виборця Кенета Ероу [1], Ентоні Даунса [2], Мансура Олсона [3]; ресурсну модель Сіднея Верби та Генрі Бреді [4]; та мобілізаційну модель Стівена Розенстоуна та Джона Хансена [5]. Разом із політико-культурними та соціально-психологічними поясненнями, ця система теорій дає нам уявлення про мотиви, характеристики, а також обставини, за яких громадян схильний прийняти або не прийняти рішення про політичну участь. Інакше кажучи, всі ці підходи зосереджені на формуванні політичного попиту.

Разом з тим, менш зрозумілим залишається питання про вибір репертуару політичної участі, простіше кажучи, чому одні громадяни обирають конвенційний репертуар (напр., вибори, петиції), а інші – вдаються до більш радикального репертуару (напр., бойкот, протести). Поряд з цим, так само менш проясненим є питання політичної пропозиції. Тобто пропозиції державних та муніципальних органів щодо залучення громадян до їх формування та спільної реалізації конкретних політик. Складно проігнорувати комплексний взаємозв'язок цих двох питань, проте його характер та інтенсивність є до сих пір нез'ясованими аспектами. Їх з'ясування постає з особливою актуальністю, коли дослідницький фокус звертається на регіональний та муніципальний рівень політичного життя. Адже не буде перебільшенням сказати, що ми маємо справу з парадоксом: попри більшу доступність до регіонального та муніципального політичного процесу, його спрямованість на злободенні проблеми громадян, – спостерігаємо найменшу політичну участь, порівняно з національним рівнем. Це твердження справедливе не лише для України, але й для більшості демократій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх публікацій у зазначеному проблемному полі слід відмітити статтю фінських дослідників, що стосується явки на останніх місцевих виборах у Фінляндії. Аналізуючи два передвиборчі цикли та три післявиборчі цикли, що охоплюють загалом 17 років, дослідники виявили, що об'єднання муніципалітетів призводять до зниження явки виборців на в довгостроковій перспективі у відносно малих муніципалітетах порівняно з подібними малими муніципалітетами, які не об'єднувалися [22].

До того, особливий інтерес представляють дослідження польського ученого Павела Свянзвіча, проведені у 2016-2018 роках [20, 21]. Обидва дослідження аналізують функціонування місцевої демократії. Перше дослідження зосереджується на Польщі, демонструючи, що менші муніципалітети сприяють кращій демократії завдяки вищому рівню політичного інтересу, ефективності громадян і залученості, але не виявлено

зв'язку між розміром і локальною прив'язаністю. Друге дослідження узагальнює європейський досвід територіальних реформ, акцентуючи на їхніх економічних і демократичних наслідках, водночас закликаючи до подальших досліджень через суперечливі результати з точки зору політичної участі та розвитку демократії.

Дослідження ізраїльських політологів з Канзаського університету про репертуар політичної участі на регіональному та місцевому рівні, проведене у 2017 році, аналізує об'єднання місцевих органів влади як метод створення більших і ефективніших адміністрацій, що знижують навантаження на центральний бюджет. Дані з Ізраїлю демонструють, що оптимальний баланс між ефективністю та демократією досягається за умови, що об'єднані муніципалітети залишаються достатньо малими для підтримки демократії та достатньо великими для економії масштабів.

Серед українських дослідників слід виокремити Маріана Токара, чие дослідження аналізує роль громадських організацій у виборчих процесах України. Вказується на проблему неефективності партій у захисті інтересів громадян і втрату довіри до політичних інститутів. Окремо обговорюється вплив децентралізації та створення ОТГ на можливості громад самостійно захищати свої інтереси. Робиться акцент на потенційні вигоди для місцевих громад від активної участі громадських організацій [24].

Також уваги заслуговують стаття Ігоря Рейтеровича на маловідому розвідку щодо особливостей виборів старост в Україні, зокрема процедури прямих та непрямих виборів. У дослідженні визначено проблеми, характерні для довоєнного та воєнного часу. Наголошено на розвитку інституту старост як одного з наймолодших громадських інститутів в Україні з 2015 року. Відзначено позитивний досвід організації їхньої роботи в громадах, проте існують проблеми з обранням старост у різних старостинських округах [25].

Крім того, особливе значення має фундаментальна дисертація Юрія Остапця «Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри» [26], у якій здійснено комплексний політологічний аналіз загальнонаціональних та регіональних закономірностей, а також особливостей виборчих процесів в Україні до вищих представницьких та місцевих органів влади.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стаття досліджує та порівнює механізми політичної участі на національному, регіональному та муніципальному рівнях, а також рівні громад, акцентуючи на різниці в політичній конкуренції, мобілізаційних кампаніях і доступності інституцій. Попри важливі й фундаментальні дослідження цих аспектів, уточнення потребують концепти внутрішньої та

зовнішньої політичної ефективності, а також, як ці форми ефективності формують репертуар політичної участі на регіональному рівні, та принципову залежність відмінність формування політичного репертуару на регіональному рівні та на рівні муніципалітетів та громад.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Стаття покликана проаналізувати способи дослідження репертуару політичної участі у комплексному взаємозв'язку національного, регіонального, а також муніципального рівнів.

Відповідно до мети, задачами статті є:

1. дослідити пояснювальні моделі політичної участі на різних рівнях здійснення політики;
2. продемонструвати співвідношення репертуару політичної участі з поняттям політичної ефективності;
3. розкрити принципову важливість розмежування понять внутрішньої політичної ефективності та зовнішньої політичної ефективності;
4. класифікувати суб'єктивні та об'єктивні фактори формування репертуару політичної участі на різних рівнях здійснення політики;
5. співставити механізми формування репертуару політичної участі на національному та регіональному рівнях, з одного боку, й рівні муніципалітетів та громад – з іншого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існують два суперечливі підходи щодо зв'язку між масштабом політичного процесу та репертуаром політичної участі. І перш ніж перейти до детального опису ідей їх представників та розбіжностей між ними, слід окреслити принципову схожість між цими підходами. Обидва базуються на ідеї, що інституційний контекст, себто масштаб політичного процесу (а відтак – залучених інститутів), має важливий вплив на ставлення громадян до політичної участі та поведінки. Проте кожна сторона висуває абсолютно протилежні гіпотези щодо того, як різні контексти малих і великих політичних процесів впливають як на рівень політичної ефективності, так і на рівень політичної участі.

Перший з підходів фокусується на характеристиках доступності, актуальності та досяжності політичного процесу малих масштабів. В українському контексті цей рівень асоціюється з роботою сільських, селищних, міських рад, а також районів. Другий з них фокусується на агломеративному, конкурентному та мобілізаційному ефектах політичного процесу великих масштабів. В українському контексті цей рівень асоціюється з роботою обласних державних адміністрацій та рад, а також загальнонаціональними органами влади. Одразу зазначимо, роботу міських рад міст-мільйонників, а також міст, що наближаються до цієї позначки складно назвати політичним процесом малих масштабів. Утім, уточнення й клас-

теризація політичних процесів різних масштабів потребує окремого дослідження, яке виходить за рамки суто політичного, адже масштаб політичного процесу визначається не тільки кількістю громадян, на яких він впливає, але й економічними, соціальними та етнічними факторами.

Повертаючись до суперечностей двох окреслених підходів, складно не помітити, що прихильники першого підходу концентруються саме на аспекті формування політичного попиту. Відтак, малий масштаб політичних процесів дозволяє громадянину, який має менше ресурсів (матеріальних, освітніх, інформаційних тощо) ефективно й дієво брати політичну участь у роботі місцевих органів влади та громад. Прихильники ж другого підходу звертають увагу на аспект формування політичної пропозиції. У політичних процесах великого масштабу громадянин має змогу вислухати більше точок зору, залучити себе до більшої кількості мережі громадських об'єднань, а відтак більш кваліфіковано реалізовувати політичну участь.

Дискусія про політичну участь розвертається навколо її ключової складової – ефективності. Вперше до поняття політичної ефективності звернулися ще на початку 1950-х років [6]. Політична ефективність не тільки вважається необхідною для психологічної прихильності до демократичних цінностей [7], але й також розглядається як «передумова для широкої політичної участі» [8, с. 2]. Наразі принципове значення ефективності, результативності політичної участі є загальновідомим політологічним фактом. Але у прикладному значенні цей факт не допомагає у розумінні, чому у політиці малих та великих масштабів громадяни вдаються до різного репертуару політичної участі. І також не пояснює, чому у муніципальному та регіональному вимірах об'єм політичної участі є значно меншим, ніж у загальнонаціональному.

Для цієї статті найбільшу вагу має уточнення та розмежування поняття політичної ефективності на внутрішню (ВПЕ) та зовнішню (ЗПЕ). До цього вдалися американські дослідники Річард Ніемі, Стівен Крейг та Франко Маттеї, які розробили ці дві концептуальні моделі для аналізу національних виборів у США у 1988 році [9]. Політична ефективність, складається, на думку авторів, з внутрішньої політичної ефективності – визначеної як «переконавання у власній компетентності розуміти та ефективно брати участь у політиці» [ibid., с. 1407], та зовнішньої політичної ефективності – «переконаванні у реагуванні органів влади та інституцій на запити громадян» [ibid., с. 1408]. Певні аспекти ВПЕ, як-от: освіта, соціальний статус, поінформованість, наявність фінансових ресурсів, – давно були визначені предикторами політичної участі (згадати хоча б вже згадані роботи Сіднея Верби та його колег).

Але точки зору першого підходу, на рівні політичних процесів малих масштабів ВПЕ корелює не з абсолютними значеннями цих аспектів, а з відносними. Цей атиюд є чутливим до контексту – це ставлення стосовно інституційних умов [10]. Тож політичні питання у муніципалітетах та громадах будуть ближчими, більш актуальними, менш абстрактними за своєю суттю, а отже, доступнішими для «аматорів» [11]. Менший обсяг питань, які обговорюються, і їх простіша суть, порівняно з загальнонаціональними питаннями, знижують ресурсні витрати на політичну участь. Це дозволяє громадянам з нижчим рівнем освіти або матеріальним статусом, з менш розвиненими громадянськими навичками відчувати більший рівень ВПЕ, ніж на рівні політичних процесів великого масштабу. Ця ідея базується на ресурсній моделі політичної участі, але додає до неї релятивістське уявлення про обмежену раціональність.

Складність політичного процесу також вважається нижчою у громадах та муніципалітетах, що робить політичну участь менш загрозливою, а результати – більш досяжними. Наприклад, у тісно пов'язаній сільській або селищній громаді громадяни, краще знають, до кого звертатися, що знижує інформаційні трансакційні витрати на політичну участь. Це дозволяє групам інтересів формуватися та досягати цілей легше. Адже якщо ініційовані громадянами пропозиції чи протести, що стосуються невеликих, локалізованих питань, можуть залишитися без уваги на регіональному рівні, то в політичних процесах менших масштабів вони мають більше шансів бути почутими. Поряд з цим, важливо відмітити, що завдяки низьким трансакційним витратам громадянам легше не лише брати участь в політиці, але й переходити безпосередньо до політичної діяльності – висуватися на виборні посади у громадах та муніципалітетах.

Переходячи до опису ЗПЕ на рівні громад та муніципалітетів, слід зазначити, що коли громадяни відчують більшу здатність брати участь і впливати на місцеву політику, вони відчують, що влада з більшою ймовірністю реагуватиме на їхні спроби участі. У цьому відношенні дослідники висувують дві лінії аргументації. Перша – це те, що вага голосу й думки окремого громадянина буде більшою на малих рівнях політичних процесів, що надає їм більше впливу на місцеві справи. Як зазначають дослідники Роберт Даль та Едвард Тафт: «...зі збільшенням кількості громадян частка будь-якого окремого громадянина у владі, впливі чи прийнятті рішень неминуче зменшується» [17, с. 43]. Друга – це те, що управління і адміністрування на менших масштабах будуть більш прозорими, оперативними та відкритими. Ряд вчених припускають, що зі збільшенням масштабу врядування виникає більша необхідність покладатися на складні ієрархізовані та бюрократизовані

структури, а оскільки ці структури сприймаються як неефективні, громадяни можуть відчувати знижений рівень ЗПЕ [20].

З точки зору мотивації, репертуар політичної участі на малих масштабах політичних процесів взаємозалежить, поряд з об'єктивними факторами, які ми перерахували, з комплексом суб'єктивних факторів. У великій політичній спільноті ймовірність того, що окремих громадянин зможе вплинути на результат, не лише математично низька, але й психологічно здається безглуздою [21, с. 721]. Таким чином, раціональний чи інакше мотивований актор, який прагне отримати вигоду від участі, буде менш схильним брати участь у великих муніципалітетах, де сприйняття ймовірності отримання вигоди є низьким.

Другий підхід, що фокусується на агломераційному, конкурентному та мобілізаційному ефектах політичного процесу великих масштабів, має ряд методологічних зауважень до концептуалізації політичної участі на рівні муніципалітетів та громад. Роль складності питань і процесів відходить на другий план. Натомість, спираючись на модель мобілізації участі, прихильники другого підходу аргументують, що репертуар політичної участі залежить від зовнішньої політичної ефективності. По-перше, слід зазначити, що ширший спектр відповідальності та більш значущі політичні питання, якими займаються на регіональному та національному рівнях, краще узгоджуються з фундаментальними політичними інтересами більшості громадян [13]. По-друге, зі зростанням кількості, а також неминучим посиленням гетерогенності населення, соціальні та політичні протиріччя поглиблюються. Це, у свою чергу, посилює політичну конкуренцію [14, с. 15]. Зростаюча значущість політичних питань і більша різноманітність політичних уподобань разом узяті генерують вищі рівні інтересу, конкуренції, а відтак – політичної участі у політичних процесах великих масштабів.

Припущення, що політична участь буде вищою у такому контексті, базується на двох теоретичних засновках. За логікою теоретиків моделей раціонального вибору, які згадані у вступі до статті, голосувати в умовах запеклих виборчих перегонів є більш раціональним, оскільки в разі тісної політичної боротьби окрема особа може більш обґрунтовано очікувати результативного впливу на перебіг виборів [16]. Перш за все, це проявляється у більшому розмаїтті кандидатів, які беруть участь у кожних виборах, що забезпечує більший вибір і створює конкурентне виборче середовище. На противагу, чим менший рівень масштабу політичного процесу, тим більш політично однобічним він, ймовірно, буде [17, с. 44], що залишає виборців на рівні громад та муніципалітетів з малою мотивацією до політичної активності. А з іншого боку, оскільки місцеві громади гомогенні, їх інтер-

еси вже захищені закріпленими представниками, чи навпаки, через гомогенність громади, інтереси меншості не будуть враховані через різні інструменти політичної участі. Цю тезу яскраво доводять дослідження участі в регіональній та місцевій політиці, проведені в Польщі у 2016-2018 роках [18, 19].

Додаючи аргументи з моделі мобілізації участі, чим вищі ставки політичної гри, тим більший стимул для політичних акторів мобілізувати прихильників [13]. Крім того, деякі дослідники припускають, що підвищена агітація політичних партій на регіональному та національному рівнях призводить до мобілізації виборців за допомогою кампаній – чинника, який грає значно меншу роль на рівні політичних процесів малого масштабу, де партії загалом демонструють менший рівень зацікавленості [17]. Діяльність виборчих кампаній разом із більшим рівнем висвітлення в засобах масової інформації, знижують трансакційні інформаційні витрати для виборців, а з іншого боку – підвищують інтерес до політичного суперництва і розуміння політичних питань.

Другий підхід, що стверджує більшу політичну ефективність політичної участі у регіональних та загальнонаціональних процесах, надає меншої ваги складності політичних завдань перед громадянами, доступності та досяжності політичних інституцій. ВПЕ, забезпечена більшим потоком інформації, який генерується навколо політичних питань, а внаслідок політичної мобілізації під час конвенційних процедур політичної участі, громадяни почувають себе більш впевнено стосовно своїх спроб брати політичну участь. Щодо ЗПЕ, більш тісна політична боротьба призводить до того, що громадяни відчувають, що політичний процес буде більш чутливим до їхніх інтересів. ЗПЕ також може бути посилена у тих випадках, коли громадяни оцінюють свій вплив через ідентифікацію з більшою політичною групою інтересів політичної групи, а не на індивідуальній основі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Дослідження проблематики репертуару політичної участі дозволяє зробити кілька ключових висновків, які безпосередньо співвідносяться із поставленими задачами. По-перше, результати аналізу підтверджують, що політична участь на різних рівнях (національному, регіональному, муніципальному) обумовлена

складними взаємодіями між індивідуальними ресурсами, інституційними контекстами та структурними факторами. Малий масштаб політичних процесів, як-от муніципальний рівень, вимагає менших ресурсних витрат і забезпечує більшу доступність для громадян. Водночас національний і регіональний рівні сприяють формуванню більшої конкуренції та мобілізації завдяки залученню широкого спектра політичних інтересів.

По-друге, викладені матеріали свідчать про те, що вибір репертуару політичної участі безпосередньо пов'язаний із рівнем політичної ефективності. На місцевому рівні громадяни відчувають більшу внутрішню політичну ефективність, оскільки політичні процеси сприймаються як ближчі, доступніші й зрозуміліші. З іншого боку, національний і регіональний рівні підсилюють зовнішню ефективність завдяки ширшій політичній конкуренції та активним мобілізаційним кампаніям.

По-третє, аналіз підкреслює значущість чіткого розмежування між внутрішньою ефективністю (впевненість у власній компетентності брати участь у політиці) та зовнішньою ефективністю (віра в реагування влади на потреби громадян). На локальному рівні політичні інститути забезпечують відчуття контролю й досяжності, що підвищує внутрішню ефективність. Натомість зовнішня ефективність більш характерна для масштабних політичних процесів, де громадяни можуть бачити результати власної участі в контексті широких політичних змін.

По-четверте, результати свідчать, що суб'єктивні фактори, такі як мотивація, впевненість і громадянські навички, визначають вибір репертуару участі, особливо на рівні муніципалітетів. Об'єктивні фактори, як-от доступність інформації, ресурсне забезпечення та інституційні можливості, мають більший вплив на участь у регіональних і національних процесах.

Нарешті, дослідження виявляє принципові відмінності між механізмами участі на локальному рівні, де ключову роль відіграють безпосередні контакти з інституціями, і регіональним та національним рівнями, де вирішальними є мобілізаційні кампанії та конкуренція. Локальний рівень дозволяє реалізовувати прості й конкретні форми участі, тоді як національний і регіональний рівні залучають до складніших та структурованих форм активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Arrow K. A. Difficulty in the Concept of Social Welfare. *Journal of Political Economy*. 1950. Vol. 58, Issue 4. P. 328–346.
2. Downs A. *An economic theory of democracy*. New York : Harper and Row, 1957. 310 p.
3. Олсон М. Логіка колективної дії [Текст] : суспільні блага і теорія груп / М. Олсон ; пер. з англ., післямова С. В. Слухай. Київ : Лібра, 2004. 271 с.
4. Verba, S., K. L. Schlozman, and H. E. Brady. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge, Massachusetts, USA : Harvard University Press, 1995.

5. Rosenstone, S. J., and J. M. Hansen. *Mobilization, Participation, and Democracy in America*. New York : MacMillan Publishing Company, 1993.
6. Campbell, A., Gurin, G., Miller, W. E. *The Voter Decides*. Row, Peterson, and Co. 1954. 242 p.
7. Almond, G. A., Verba, S. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton : Princeton University Press, 1963.
8. Balch, G. I. Multiple Indicators in Survey Research: The Concept 'Sense of Political Efficacy'. *Political Methodology*. 1974. Vol. 1, no 2. P. 1–43.
9. Niemi, R. G., S. C. Craig, and F. Mattei. Measuring Internal Political Efficacy in the 1988 National Election Study. *The American Political Science Review*. 1991. Vol. 85, no 4. P. 1407–1413.
10. Allan, P. Why Smaller Councils Make Sense. *Australian Journal of Public Administration*. 2003. Vol. 62, no 3. P. 74–81.
11. Lassen, D. D., and S. Serritzlew. Jurisdiction Size and Local Democracy: Evidence on Internal Political Efficacy from Large-Scale Municipal Reform. *American Political Science Review*. 2011. Vol. 105, no 02. P. 238–258.
12. Bendor, J., D. Diermeier, D. A. Siegal, and M. M. Ting. *A Behavioral Theory of Elections*. New Jersey : Princeton University Press, 2011.
13. Kelleher, C., and D. Lowery. Political Participation and Metropolitan Institutional Contexts. *Urban Affairs Review*. 2004. Vol. 39, no 6. P. 720–757.
14. Oliver, J. E. The Effects of Metropolitan Economic Segregation on Local Civic Participation. *American Journal of Political Science*. 1999. Vol. 43, no 1. P. 186–212.
15. Oliver, J. E. City Size and Civic Involvement in Metropolitan America. *The American Political Science Review*. 2000. Vol. 94, no 2. P. 361–373.
16. Hay, C. *Why We Hate Politics*. Cambridge : Polity Press, 2007.
17. Dahl, R. A., and E. R. Tufte. *Size and Democracy*. Stanford, USA : Stanford University Press, 1973.
18. Gendzwill, A., and P. Swianiewicz. Does Local Democracy Perform Better in Smaller Jurisdictions? Survey Evidence from Poland. *Lex Localis – Journal of Local Self-Government*. 2016. Vol. 14, no 4. P. 759–782.
19. Swianiewicz, P. If Territorial Fragmentation Is a Problem, Is Amalgamation a Solution?-Ten Years Later *Local Government Studies* 2018. Vol. 44, no 1. P. 1–10.
20. Denters, B., M. Goldsmith, A. Ladner, P. E. Mouritzen, and L. E. Rose. *Size and Local Democracy*. Cheltenham : Edward Elgar, 2014.
21. Dagger, R. Metropolis, Memory, and Citizenship. *American Journal of Political Science*. 1981. Vol. 25, no 4. P. 715–737.
22. Lapointe, S., T. Saarimaa, and J. Tukiainen. Effects of Municipal Mergers on Voter Turnout *Local Government Studies* 2018. Vol. 44, no 4. P. 512–530.
23. Zeedan, R. Bigger but Not Always Better: Size and Democracy in Israeli Amalgamated Local Governments *Journal of Urban Affairs* 2017. Vol. 39, no 5. P. 711–728.
24. Токар М. Ю. Громадські організації та місцеві вибори: публічний інтерес громад. Українське державотворення. 2020. № 2. С. 16–22.
25. Рейтерович І. Особливості виборів старост в Україні: практика довоєнного та воєнного часу. Наукові перспективи (Naukovi perspektivi). 2023. № 9 (39). С. 179–190.
26. Остапеч Ю. О. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2016.